
NIET DE FEITEN, MAAR DE BETEKENIS DER DINGEN

Interview met Simon Schama

Eric Bos

"Nederland is een 'hutspot-gemenebest'", schrijft Simon Schama, ergens in zijn boek *Overvloed en Onbehagen - De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*. En hij vergelijkt de eigenschappen van het oer-Hollandse culinaire genoeg met die van van de Nederlanden in de zeventiende eeuw: "rijk gevarieerd, evenwichtig van samenstelling, stevig, gezond en krachtig, eenvoudig en duurzaam". Het maken van vergelijkingen kan buitengewoon verhelderend werken, maar het verleidt ook snel tot krampachtigheden en feitelijke onjuistheden. Doordat Simon Schama een dergelijke benaderingswijze tot een historisch beschrijvende tactiek verheft (niet de enige, natuurlijk) is het geen wonder dat veel collega-wetenschappers de wenkbrauwen fronsen. Bovendien is Schama geen Nederlander, zelfs geen gewone historicus - want vooral antropologisch geschoold - en behoort hij tot die richting van historici die de voorkeur geeft aan het vertellen van een samenhangend verhaal, liever dan een verslag schrijven van jarenlang gelegen deelonderzoek naar één facet van een complex verschijnsel. En dat laatste is iets dat zelfs in academische kringen begint op te breken. De historie van een menselijke kies valt immers beter te doorgronden aan de hand van het totale verschijnsel waarvan de kies deel uitmaakt: de mens en zijn eetgewoonten, dan als zelfstandig verschijnsel.

Tijdens mijn treinreizen de afgelopen maanden door het land reisde het boek van Schama mee. Dat gereis was niet vanwege dat boek, maar het bood zo de gelegenheid vragen te noteren voor het komende interview met Simon Schama. Die reizen begonnen daardoor wel een heel andere betekenis te krijgen: ze illustreerden het betoog van de Amerikaanse historicus steeds vaker. Zo denderde de trein over de IJsselbrug bij Zwolle. Daar leek het net of een watersnoodramp had toegeslagen. Bomen en enkele huizen vormden eilandjes in het heftig vliedende water. Op de dijk stonden men-

sen naar het verschijnsel te kijken. In een Middelburgse winkelstraat, waar op zondag wonderlijk geklede groepjes mensen door de historische straatjes schuifelen, op zoek naar de poort van de kerk, de ingang van de gemeente of de entree van de gebedsbijeenkomst, hing een groot spandoek. *Overvloed en Onbehagen* stond er in grote letters op gedrukt, vergezeld van een tekst die de klant kooplustig moest maken. De combinatie van sectarisch calvinisme dat daar kennelijk nog bestaat en zo'n spandoek met het aanprijzen van een verlicht boekwerk was misschien nog wel het opvallendst.

Aangekomen op het Centraal Station in Amsterdam moest ik weer denken aan het eind van de veertiger jaren toen daar een grote potvis te kijk lag op een goederenwagen van de NS: tranend en stinkend en wel. Voor een geringe entree mocht je kijken achter het tentdoek dat als een ziekenhuisscherm de overleden patient aan het onbevoegde oog onttrok. Hoe groot en hoe dood.

Het verhaal van Jonas - dus walvis, calvinisme en watersnood - is in zekere zin onderdeel van Schama's beschrijving van de Nederlanden in de zeventiende eeuw. Hij doet dat met zo'n verve en dermate meeslepend, dat je zelfs Nederland anno 1988 met andere ogen bekijkt. Want veel van wat Schama opdiept uit de Gouden Eeuw is gemakkelijk overdraagbaar naar onze tijd. Nederland is sterk veranderd in drie eeuwen tijd, maar ook opvallend hetzelfde gebleven. Knap is ook, dat zijn historische boek zelfs niet-historici zoals ik, vermag te enthousiasmeren. Dat je, na een half mensenleven lang te zijn doodgegooid met de *feiten* van en rond Gouden Eeuw, Tachtigjarige Oorlog, Republiek, Grote Mannen en Grote Daden, eindelijk het gevoel krijgt: oh, zat het zó... En: eindelijk snap ik nou eens waarom... Of: als dat zó is gegaan zou dat en dat ook best eens zó kunnen zijn gegaan. De Nederlandse historie van de zeventiende eeuw krijgt ineens betekenis en reliëf. Je loopt er tijdens de eerste bladzijde van het boek binnen, door de ingang van het klooster/rasphuis aan de Heiligeweg in Amsterdam, en verlaat het doordat de vloed je als lezer op het strand werpt, door de zee uitgebraakt op een aangeslibde plek, thans de schoongeschrobde stoep van een keurige eensgezinswoning in Almere of Lelystad.

Het verrassende van het boek van Schama, waarin een voor een historicus - althans sinds Huizinga - ongekende rijkdom aan invalshoeken en verscheidenheid aan onderwerpen de revue passeren, is dat de Amerikaanse antropoloog geen cliché vermeden heeft. Clichés zoals: de Nederlanders ontrukten hun land aan het water en vochten zich dood om de zo fel begeerde vrijheid te veroveren (kortom: een vrijheidslievend en heldhaftig volkje) en recentere, toeristische clichés als de beroemde Hollandse zuinigheid en schoonmaakwoede. Ze zijn niet zo maar clichés, vertelt Schama ons, het zijn wezenlijke kenmerken die betekenis hebben en een speciale ontstaansgeschiedenis verraden. En vervolgens toont hij ons de ontstaansgeschiedenis van al die specifieke Hollandse kenmerken aan de hand van een antropologische visie, het raadplegen van bronnen als het werkrooster

van een vroedvrouw, de processtukken tegen prostituees, de inboedel van een koopman, de belastingstaatjes van burgers en niet in de laatste plaats de schilderijen uit die tijd die niet zozeer de feitelijke werkelijkheid portretteerden, maar vooral de zin en betekenis van die werkelijkheid etaleerden. Interessant is dan, dat de gebruikelijke, traditionele bronnen daar uitstekend bij aansluiten. Wat dan ontstaat is een beeld, dat door de antropologie als karakteristiek voor een cultuur wordt beschouwd: een hoeveelheid overtuigingen gegroepeerd tot verwante patronen.

Typerend is de houding van veel critici als het gaat om het werk van Schama: een in recordtempo geschreven portret, met hagioscopische eigenschappen, dat een bestseller werd, zelfs en vooral in kringen van leken en andere Nederlanders die door het vak geschiedenis op school voorgoed een hekel kregen aan het vak. Die houding wordt verwoordt in zinnen als: "Wat Schama hier beweert is zeker waar, maar ...". Of: "Het is geen geringe prestatie die Schama verricht, maar ...". Alsof waarheid en geen geringe prestatie onmiddellijk ingeruild dienen te worden door minder belangrijke zaken zoals het persoonlijk geloof of de overtuiging van de criticus. Als wat Schama schrijft waar is of door zijn methode een waarheid onthuld wordt en als het geen geringe prestatie is wat hij met dat boek en de Nederlandse historie heeft gedaan, dan zijn al die zuinige reacties niets meer en niets minder dan evenzovele illustraties van het gelijk van Schama als hij het heeft over het Hollandse volkskarakter. Schama interpreteert niet dé historie te schrijven. Zijn boek is een *interpretatie*, zoals hij zelf benadrukt, een aanzet ...

De beperking van een interpretatie biedt de grote vrijheid beeldend met taal om te gaan waardoor veel voebaar en zichtbaar gemaakt kan worden. Zoals wanneer Schama karakteristieken verwoordt: "De geschiedenis van Nederland, als politiek en geografisch onafhankelijke natie, is: het *waterdicht* maken van de Nederlandse natie".

De Nederlanders ontlelen hun nationale gevoel, hun vaderlandse trots aan heel andere feiten dan aan oorlogen, machogedrag in de politiek of de grootte van hun land. Dat is gebaseerd op een diep geworteld gevoel van Bijbelse oorsprong te zijn, deel uit te maken van het uitverkoren volk. Nederlanders zien de vele zondvloeden die het kleine landje aan de Zuiderzee teisterden als een parabel van zowel de Bijbelse zondvloed als de Bijbelse doortocht door de Rode Zee. Luctor et Emergo.

Het waren niet de Grote Daden, de wapenfeiten die het land groot maakten, al wilde de negentiende eeuw ons dat wel doen geloven, maar de molens, de gemalen, de inpolderingen in het begin van de zeventiende eeuw. Het humanisme in de Nederlanden was de humanistische filosofie van de waterbouwkunde. De Nederlanders hebben een hydrografische cultuur en leiden een semi-aquatisch bestaan. Een propagandist van Cromwell zei indertijd al: "Holland is een groene kaas in pekel".

Interview

De geschiedenis herhaalt zich. De manier waarop geschiedenis beschreven wordt is een golfbeweging waarbij steeds twee typen historici opduiken: de droge wetenschapper en de verhalenverteller die elkaars benadering bestrijden en zich tegen elkaar afzetten. Het voorbeeld van een echte verhalenverteller is de Amerikaanse, maar in Engeland opgegroeide historicus/-antropoloog Simon Schama (43). Hij schreef *Overvloed en Onbehagen*, een interpretatie van de Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw. Een spannend en boeiend relaas over de dubbelzinnigheid in de Nederlanden in de zeventiende eeuw, toen ons land voor het eerst een rijke natie werd. De auteur beschrijft hoe de rijkdom in conflict kwam met de moraal en die moraal ook vormde. Geen boek over de grote intellectuelen, maar over de middenstanders omdat Schama die ziet als de smaakmakers van de cultuur van de Gouden Eeuw. Zijn boek werd in Amerika een bestseller en staat ook in Nederland hoog genoteerd. Onderstaand interview vond plaats in een hotel aan de Herengracht in Amsterdam.

Simon Schama schuift ongeduldig op de empire bank in de oud-Hollands ingerichte lounge van zijn hotel. De Herengracht in Amsterdam, niet voor niets de rijkste gracht. De Heren kooplieden en patriciërs waren in de Gouden Eeuw immers machtiger dan de keizers en prinsen waar de parallelle grachtengordel naar werden vernoemd. Aan de wand hangt een zeegezicht uit de zeventiende eeuw, in de uurwerkplaat van een Hollandse staande klok bewegen zeemeerminnen en zeilschepen ritmisch heen en weer.

U hebt het boek, een pil van zo'n 600 pagina's, in recordtijd geschreven. Er zijn historici die aan zo'n onderwerp een half leven wijden.

"Ja, ik zou er misschien ook langer over moeten doen, maar ik ben erg ongeduldig. Zo rond ik nu alweer een ander boek af, over de Franse revolutie. Mijn vorige boek, *Patriots and Liberators. Revolution in the Netherlands 1780-1823* is nog niet in het Nederlands uit. Dat is wel vertaald, maar het zou onverstandig zijn geweest om twee Schama's tegelijkertijd op de markt te brengen. Het wordt nog een beetje herzien en het verschijnt dit najaar".

U behoort tot die historici die niet terugdeinzen voor het raadplegen van ongebruikelijke bronnen, zoals belastingopgaven, het werkrooster van een vroedvrouw, afbeeldingen op schilderijen en prenten uit de periode die u beschrijft. Hoe hebben andere historici op deze werkwijze gereageerd?

"In Amerika werd de Nederlandse geschiedenis van de Gouden Eeuw altijd beschouwd als een hoofdstuk in de geschiedenis van handel en kapitalisme.

Een prozaïsche episode in de onstuitbare opkomst van het burgerdom. Dus het boek probeert het beeld eigenlijk wat ingewikkelder te maken. Wat vooral de aandacht trok was de manier waarop ik tekst en beeld gebruikte. Dat is absoluut bepalend geweest voor de reacties op het boek. De kunsthistorici, die gewend zijn het beeld in hun onderzoek te betrekken, vinden het dan ook veel leuker dan degenen die zich bezorgd maken over de manier waarop het beeld gebruikt wordt als voetnoot. Dat wordt als verdacht beschouwd omdat het teveel ruimte zou laten voor interpretaties. Maar geschreven voetnoten bieden net zo goed ruimte voor interpretatie, bovendien belemmeren ze het betoog. De meer traditioneel ingestelde historici hebben dan ook serieuze kritiek geleverd. Maar niemand verveelde zich erbij, want sommigen vonden het leuk en anderen waren furieus. Heel veel mensen die oorspronkelijk uit Nederland kwamen, schreven brieven dat het ze aan hun kindertijd deed denken."

Middenstand

"De stijl van het boek is waarschijnlijk het probleem. Het is in wezen een argument om de maatschappij te beschouwen zoals antropologen dat doen, dus los van klassen en sociale structuren. Want mensen met een hoog inkomen hebben niet altijd een heel andere cultuur dan mensen die een winkel hebben. De dingen die ze gemeenschappelijk hebben zijn minstens even belangrijk als de dingen die ze scheiden. Er zijn ook historici die dat precies andersom zien. Mij ging het om een collectieve representatie van de middenstandsklasse omdat die een grote invloed had op zowel de ene groep als op de andere. Er is me verweten dat ik niet schrijf over de armoede, maar het was niet mijn bedoeling een overzicht te schrijven van de maatschappelijke geschiedenis, evenmin een portrettengalerij van de grote intellectuelen. de titel in het Nederlands was aanleiding tot een grote woordenwisseling met de uitgever. Die heb ik verloren, want ik wilde de Engelse subtitel *An Interpretation* handhaven. Dat geeft veel beter de inhoud van het boek weer: *Embarrassment of Riches* geeft een noodzakelijk soort dubbelzinnigheid aan. Die is nu verdwenen.

Dat vind ik niet. De Nederlandse titel "Overvloed en onbehagen" is in wezen ook dubbelzinnig, want overvloed brengt in het Nederlandse gevoel iets van onbehagen met zich mee.

"Ja, dat is waar, je hebt waarschijnlijk gelijk. Maar goed, ik stelde de uitgever toen voor om het maar *Overvloed* te noemen, naar het personage in het toneelstuk *De Comedie van de rijke man* van Coornhert. Maar nu is de Nederlandse subtitel *Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw* erg misleidend. Het is veel te stellig, het laat geen ruimte voor interpretatie waar het nu juist om gaat".

De schoonmaakmanie van de Nederlanders komt uitgebreid aan bod in uw boek, maar u verklaart dat verschijnsel niet in psycho-analytische zin als voortkomend uit een diep schuldgevoel, wat voor de hand zou liggen in verband met de calvinistische cultuur waar u het over hebt.

"Nee, inderdaad niet. Mijn verklaring waarom al die Nederlanders in de zeventiende eeuw en daarna hun stoepjes en straatjes schrobden, heeft veel meer te maken met een boek van Mary Douglas, getiteld *Purity and Danger*. Daarin gaat het erom, dat dingen als vuil beschouwd worden wanneer ze daar niet horen. Ik zie vuil, net als zij, als angst. Een voorbeeld: een vriend van mij, een Franse antropoloog, ging naar Brazzaville in Congo en nam zijn kat mee. Er waren daar Afrikaanse bedienden. De kat was angstig in dat vreemde huis en deed zijn behoefte op de vloer. Mijn vriend was woedend en zei tegen de bediende: "Ik heb nog zo tegen je gezegd de kat niet binnen te laten. Maak het schoon". De bediende pakte de kat op en maakte haar schoon. De kat dus, niet de vloer! Want de kat was vies geworden, wie geeft er nou iets om een vloer? Dat is een klinkend voorbeeld van wat als vies beschouwd wordt in wezen relatief is. Als je nagaat dat wat vuil is relatief is en cultureel bepaald - dat zie je ook heel duidelijk bij je kinderen - dan begin je je af te vragen waarom sommige culturen daar zo'n obsessionele aandacht aan besteden. Wat op straat acceptabel is, is onacceptabel in huis. De wereld is vuil en vies, lawaaiig en gewelddadig. Het huis is een ideale versie van de wereld, het gaat om de grens van huis en straat. Waar begint die grens, waar eindigt die? Er waren in Nederland handboeken in die tijd waarin stond hoe het huis schoon diende te worden gehouden. Voorstellingen op schilderijen maakten dit aanschouwelijk".

Stoute jongen

Simon Schama wordt onderbroken door het geloei van een stofzuiger. Een werkster is fanatiek bezig het trappenhuis in het hotel van stof te ontdoen. Een betere illustratie voor het verhaal van Schama is niet denkbaar. De schrijver moet er hartelijk om lachen.

"De Nederlandse historici hebben vooral kwaliteit als het gaat om de beschrijving van de moderne geschiedenis. Er zijn opvallend weinig Nederlandse historici die schrijven over Engelse of Amerikaanse of Franse geschiedenis omdat ze menen niet voldoende uitgerust te zijn om dat te doen, niet deskundig genoeg. In historische kringen heerst wel de opvatting dat het een vorm van intellectueel imperialisme is wanneer je je zo bezighoudt met andermans geschiedenis, daar voel ik me zelf ook wel een beetje schuldig over. In Nederland reageerden mensen van buiten de universitaire wereld het leukst. Maar binnen de universitaire wereld heerst zoiets als: Schama is een stoute jongen, het zijn zijn zaken niet, ga alsje-

blijft en laat ons alleen. Of: oh nee, niet weer die Schama! Ze zijn dan ook erg opgelucht dat ik met een Frans onderwerp bezig ben".

Maar wat beweegt een Britse Amerikaan om de geschiedenis van Nederland te beschrijven? Hebt u Nederlandse voorouders?

"O nee, dat heeft er niets mee te maken. Mijn vader komt uit Turkije, Smyrna, Izmir. Een joodse familie, hij was handelaar in specerijen. Mijn moeder komt uit een joodse familie uit Wit-Rusland. Later zijn ze naar Wenen gegaan en nog later naar Engeland. Daar groeide ik op. Er wordt wel eens gedacht dat ik een Friese naam heb vanwege de SCH van Schama, maar mijn naam is een verbasterde vorm van een Turkse naam".

Niettemin spreekt Simon Schama een aardig woordje Nederlands. Daarmee doorspekt hij zijn betoog. Ook Oud-Nederlands kan hij goed lezen, iets wat hem uiteraard goed van pas kwam bij het doornemen van archiefstukken uit de zeventiende eeuw. Maar wat boeit hem nu zo in de historie van onze natie?

"Wat me vooral intrigeerde was de bizarheid van het leven van de burgerklasse. Dat het allemaal zo vanzelfsprekend lijkt dat je het huis schoonmaakt en huisdieren hebt, maar dat onder de oppervlakte van die rare scheuren zitten. En dat blijkt vooral in Nederland zo te zijn. In opvallend korte tijd wordt iedereen daar erg vrij, erg rijk. De snelheid waarmee alles zich voltrok veroorzaakte de angst voor dat rijk zijn en voor de straf. Dat zie je ook wel elders, maar nooit zoals in die geconcentreerde versie in de Nederlanden. Dat trof mij. Tijdens mijn opleiding had ik Franse historie als specialisme. De Franse revolutie bijvoorbeeld degenereerde de natie tot een imperialistische macht. De bevrijders van de revolutie ontaardden al meteen in de wreedste onderdrukkers. Ik wilde dat laten zien aan de hand van een vergelijking met een ander land, waar de republikeinse vrijheid van oorsprong aanwezig was. Ik had gemakkelijk Zwitserland kunnen nemen, maar dat is niet zo interessant. Toen bleek dat de Nederlandse historie veel boeiender was in die periode dan ik dacht, temeer omdat daar vóór de Franse revolutie al een revolutie van patriotten had plaatsgegrepen. Toen ik daar zo'n twaalf jaar geleden onderzoek naar ging doen, stond ineens mijn gehele project op zijn kop want de geschiedenis van het kleine land was veel interessanter, complexer en tragischer dan van het grote land".

Republiek

"Toen ik in het Rijksarchief in Den Haag alles zat uit te zoeken begon ik wat rond te kijken en ontdekte wat voor een bijzondere plaats dat is. Ik wilde er inventariseren wat de Republiek nou bij elkaar hield in die tijd.

Het had niet te maken met zaken als de opkomst van de middenklasse en ook niet de oorlogsgeschiedenis. Het was een ambitieus project, want na historici als Huizinga in het begin van deze eeuw en Busken Huet in de vorige stond er geen modernere geschiedschrijving over deze periode. Er was ook niets gecatalogiseerd over sociale geschiedenis. Dus als je iets over koken wilde weten of over het gezin of het huishouden, moest je zelf gaan zoeken. Inmiddels is dat wat veranderd want heel veel historici zijn nu met dat soort onderwerpen bezig. Ik reisde toen iedere vakantie naar Nederland, maar ik wil nog altijd naar Zwolle en Kampen en in Groningen ben ik ook nog niet geweest.

Keek u toen rond met de ogen van een historicus of met die van een Amerikaanse toerist? Wat waren de opmerkelijke dingen die u zag?

"Ik reisde rond met de ogen van een negentiende eeuwse etnograaf. Het was verbazingwekkend toen ik voor het enkele Scheveningse vrouwen zag met oorijzers. Want die leken precies op de Vissersvrouwen op schilderijen uit de achttiende eeuw. De Amerikaanse toerist ziet uitsluitend Volendam en Marken. Ergens anders is veel meer over van het dorpsleven uit vroeger tijden. Ik ben nog altijd stomverbaasd dat Nederland een eenheid werd, een vaderland, met de bedoeling de plaatselijke eigen gewoonten voort te laten bestaan. Dat is de paradox. Het is bijvoorbeeld verbazingwekkend, dat je nu in zo'n klein land een Randstad hebt, waar alles gebeurt en alles samenkomt en dat je tegelijkertijd al die steden en dorpen in de provincie hebt die hun eigen identiteit weten te bewaren en gewoon vanaf oude tijden blijven voortbestaan. In Engeland heb je dat bijvoorbeeld niet".

Huiselijk

U beschrijft de onbehouwenheid waarmee Nederlanders zich kunnen gedragen wanneer het om het nuttigen van voedsel gaat, vooral wanneer dat gratis is. Maar ondanks de neiging tot weinig galant gedrag is Nederland toch een van huiselijkste samenlevingen.

Dat is ongetwijfeld zo (lacht). In Nederland is het koningshuis ook een huiselijke familie en geen dynastie zoals in Engeland. Het Nederlandse koningshuis is een 'moeder met kinderen'. Willem de Zwijger heette toen al de Vader des Vaderlands. Je ziet in Nederland in die tijd heel veel schilderijen die het huiselijke leven uitbeelden, dat is uniek. Het is ook opvallend dat Nederland het laagste percentage werkende vrouwen heeft. Dat is een verbazingwekkend feit omdat in Nederland de vrouwenbeweging al heel vroeg is ontstaan. Vrouwen hebben in Nederland de functie behouden om het familieleven te regelen. Dus veel meer dan in Amerika".

Een sterk punt in het boek is zowel het contrast als de verbinding die u aanbrengt tussen de moraal en de materiële welstand. Maar ik heb het idee dat het calvinisme een te grote plaats in het boek heeft gekregen als verklaring voor de cultuur in Nederland. De calvinisten maakten immers maar een klein deel van de bevolking uit?

"Dat hoor ik niet voor het eerst. Aanvankelijk was ik verbaasd over die vraag. Maar het is nu wel de eerste keer dat ik er over discussieer en ik kan er het volgende over zeggen. Ik heb in het boek misschien niet duidelijk genoeg uitgelegd dat ik het calvinisme meer als argument heb gebruikt, niet om er precies het calvinisme mee uit te drukken. Want de spanning tussen overvloed en onbehagen komt eigenlijk meer voort uit het katholieke humanisme. Dat was veel calvinistischer dan het calvinisme. Het calvinisme faalde juist in haar pogingen het monopolie op het geloof te veroveren. Het calvinisme gaf weinig houvast als het ging om voeding, kinderen grootbrengen, het huishouden, de zorg om alles. Daarin voorzag juist het katholieke humanisme van mensen als Erasmus en Roemer Visscher. Het calvinisme dat ik bedoel is een christelijk soort humanisme. Ik kan dat niet vaak genoeg uitleggen".